

باستان‌شناسی پیش از تاریخ بین‌النهرین

دکتر حسن طلایی

تهران

۱۳۹۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: طلایی، حسن
عنوان و نام پدیدآور: باستان‌شناسی پیش از تاریخ بین‌النهرین / حسن طلایی.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری: هشت، ۲۳۲ ص.: مصور (رنگی)، نقشه.
فروست: «سمت»: ۱۴۶۳. باستان‌شناسی؛ ۴۷.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۶۰۰-۵ ۳۸۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Hassan Tulai. Mesopotamian's Prehistoric Archaeology.
یادداشت: کتابخانه.
موضوع: بین‌النهرین — تاریخ
موضوع: بین‌النهرین — باستان‌شناسی
موضوع: بین‌النهرین — حفاریها (باستان‌شناسی)
شاسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ۲۸ / ۷۱ DS
رده‌بندی دیویی: ۹۳۵/۰۰۷
شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۴۲۳۲۸

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

باستان‌شناسی پیش از تاریخ بین‌النهرین

دکتر حسن طلایی

چاپ اول: بهار ۱۳۹۰

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

قیمت: ۳۸۰۰۰ ریال. در این قیمت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع

مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی

پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۰۲-۴۴۲۴۶۲۵.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر یا مؤلف، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با درنظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

سازمان انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند. کتاب حاضر برای دانشجویان رشته باستان شناسی در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد به عنوان منبع اصلی درس «پیش از تاریخ بین النهرین» به ارزش ۲ واحد، تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با ارسال انتقادهای و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
مفت	نشانه‌های اختصاری مجلات ادواری
هشت	فهرست مجلات ویژه
۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: بین‌النهرین: باستان‌شناسی و جغرافیا
۵	باستان‌شناسی
۳۱	جغرافیا
۴۳	منابع و مآخذ
۵۲	فصل دوم: پارینه‌سنگی بین‌النهرین
۵۸	دوران پارینه‌سنگی در جنوب غرب آسیا
۶۰	پارینه‌سنگی در زاگرس مرکزی
۸۶	نتیجه و بحث
۹۲	منابع و مآخذ
۹۵	فصل سوم: نوسنگی بین‌النهرین
۱۰۲	آغاز نوسنگی
۱۵۰	سنت سفالگری سامرایی
۱۵۹	پیکرکهای نوسنگی بین‌النهرین
۱۶۴	نتیجه و بحث
۱۶۷	منابع و مآخذ
۱۷۱	فصل چهارم: دوران مس‌سنگ (کالکولتیک) بین‌النهرین
۱۷۲	مرحله آغازین دوران مس‌سنگ

۱۸۴	پراکنندگی جغرافیایی سفالهای حلف
۱۸۷	یافته‌های دیگر فرهنگ حلف
۱۹۸	مرحله ثانویه دوره مس سنگ (عبید) بین‌النهرین
۲۲۹	منابع و مآخذ

www.ketab.ir

نشانه‌های اختصاری مجلات ادواری

AAAL	Annals of Archaeology and Anthropology, Liverpool Institute of Archaeology, University of Liverpool.
AASOR	Annual of the American Schools of Oriental Research, New Haven, Connecticut.
ADOG	Abhandlungen der Deutschen Orientgesellschaft, Berlin.
AJ	Antiquaries Journal of the Society of Antiquaries, London.
AJA	American Journal of Archaeology, New York.
AJSL	American Journal of Semitic Languages and Literatures (now Journal of Near Eastern Studies), Chicago.
AO	Analecta Orientalia; Commentationes Scientifcae de Rebus Orientis, Rome.
AOF	Archiv Für Orientforschung, Berlin. Formerly published in Graz.
ASOR	American Schools of Oriental Research, New Haven, Connecticut.
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research, New Haven, Connecticut.
BUMP	Bulletin of the University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia.
DAIB	Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Baghdad.
DI	Der Islam, Hamburg and Berlin.
DFB	Deutsche Forschungsgemeinschaft, Berlin.
FMNH	Field Museum of Natural History, Chicago.
GJ	Geographical Journal, London.
HSS	Harvard Semitic Series, Harvard University, Cambridge.
IBSAI	Iraq; British School of Archaeology in Iraq, London.
ID-GAP	Iraq Directorate-General of Antiquities Publications, Baghdad.
IFAOM	Institut Français d'Archéologie Orientale, Mémoires, Cairo.
ILN	Illustrated London News.
IPL	Iraq Petroleum Company (IPC), London.
JA	Journal Asiatique, Paris.
JCS	Journal of Cuneiform Studies, New Haven, Connecticut.
JEA	Journal of Egyptian Archaeology; the Egypt Exploration Society, London.
JNES	Journal of Near Eastern Studies, Chicago.
JRAI	Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, London formerly: JAI.
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society, London.
MAQR	Michigan Alumnus Quarterly Review, Ann Arbor, Michigan.
MCAAS	Memoirs of the Connecticut Academy of Arts and Sciences, New Haven.
MDOG	Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft zu Berlin.
MJ	Museum Journal, University Museum of the University of Pennsylvania, Philadelphia.
NSSB	National Speleological Society Bulletin, Washington, D.C.
OIAS	Oriental Institute Assyriological Studies, University of Chicago.

OIC	Oriental Institute Communications, University of Chicago.
OIP	Oriental Institute Publications, University of Chicago.
OLZ	Orientalistische Literaturzeitung, Berlin and Leipzig.
OMRL	Oudheidkundige Mededeelingen, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.
PAIAB	Papers of the Archaeological Institute of America, Baltimore.
PEQ	Palestine Exploration Quarterly, London.
PFLHG	Publications of the Faculty of Language, History and Geography, University of Ankara. (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yayınları).
RAAO	Revue d'Assyriologie et Archéologie Orientale, Paris.
RAP	Revue Archéologique, Paris.
RB	Revue Biblique, Paris.
RSO	Revista degli Studi Orientali, Rome.
SA	Scientific American, New York.
SAOC	Studies in Ancient Oriental Civilizations. The Oriental Institute, University of Chicago.
SAR	Smithsonian Annual Report, Washington, D.C.
TNYAS	Transactions of the New York Academy of Sciences.
TRIA	Transactions of the Royal Irish Academy, Dublin.
UCPSP	University of California Publications in Semitic Philology, Berkeley.
UMS	University of Michigan Studies, Ann Arbor.
VAWB	Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin.
WVDOG	Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orientgesellschaft, Berlin.
ZFA	Zeitschrift für Assyriologie und Vorder-Asiatische Archäologie, Leipzig.

فهرست مجلات ویژه

Al-Andalus, Madrid and Grenada.

Anatolia, Revue Annuelle d'Archéologie. Published by the Faculty of Language, History and Geography, University of Ankara.

L'Anthropologie, Paris.

Antiquity, Quarterly Review of Archaeology, Gloucester, England.

Archaeologia, London.

Archaeology, A Magazine Dealing with the Antiquity of the World, The Archaeological Institute of America University of Cincinnati, Ohio.

Orientalia, Commentarii Periodici de Rebus Orientis Antiqui, Pontificium Institutum Biblicum, Rome.

Quaternaria, Storia Naturale e Culturale del Quaternario, Rome.

Science, American Association for the Advancement of Science, Lancaster, Pennsylvania.

Sumer, A Journal of Archaeology and History in Iraq, Baghdad.

Syria, Revue d'Art Oriental et d'Archéologie, L'Institut Français d'Archéologie de Beyrouth, Paris.

پیشگفتار

در دوردست‌های تاریخ اسکان جوامع بشری در آسیای غربی، سرزمین بلند فلات ایران و سرزمین پست و جلگه‌ای بین‌النهرین نقش مهم و انکارناپذیری داشته‌اند. از یک سو جوامع پارینه‌سنگی و نوسنگی در کوهپایه‌های شرقی و غربی زاگرس مرکزی ایران شکل گرفته و به رشد خود ادامه داده‌اند. از سوی دیگر جوامع پیشرفته آغاز شهرنشینی و شهرنشینی و پیدایش خط و کتابت در سرزمین جلگه‌ای بین‌النهرین، برای اولین بار آغاز شده و به رشد فزاینده خود به مدت حدود سه هزاره ادامه داده است. در پایان این دوره طولانی بار دیگر فلات ایران با شکل‌گیری امپراتوری جهانی هخامنشی به نقش بی‌بدیل خود در آسیای غربی ادامه داده است. در این فرایند تاریخی، تشکیل جوامع روستایی اولیه، آغاز و گسترش شهرنشینی و پیدایش امپراتوری جهانی سه نقطه عطف به شمار می‌آیند که در سرنوشت تاریخی جوامع ساکن در آسیای غربی تأثیر بسیار زیاد داشته‌اند. بخشی از شواهد و آثار این فرایند به ویژه در دوران پیش از تاریخ بر اساس یافته‌های باستان‌شناسی و بخش دیگر بر مبنای اسناد مکتوب قابل اثبات‌اند. در اینجا است که باستان‌شناسی و تاریخ به هم پیوند خورده‌اند.

مطالعه و بررسی فعالیت‌های عتیقه‌جویی، شبه باستان‌شناسی و باستان‌شناسی در بین‌النهرین (فصل اول) نشان می‌دهد که میراث‌های بسیار غنی این منطقه از اوایل قرن نوزدهم میلادی تا اواسط قرن بیستم به طور مستمر به وسیله ماجراجویان، عتیقه‌جویان و شبه باستان‌شناسان کشورهای غربی غارت و به موزه‌های معروف امریکا و اروپا انتقال داده شده است. از اواسط قرن بیستم بدین سو، فعالیت‌های باستان‌شناختی با هدف

یافتن ریشه‌های فرهنگی اشیاء غارت شده شکل منظم‌تری گرفت. در این راستا به عمد تلاش شد که حاکمیت پیشینه فرهنگی بین‌النهرین در دورانه‌های پیش از تاریخ و تاریخی به طور مستقل و بدون تأثیرپذیری از مناطق پیرامونی و در خلأ در نظر گرفته شود. بدین ترتیب سرزمین بین‌النهرین بدون توجه به تفاوت‌های منطقه‌ای موجود در آن به عنوان کانون و مرکز اصلی پراکنش فرهنگها و تمدنهای آسیای غربی در تمام دورانه‌های پیش از تاریخ و تاریخی تلقی گردد. به واقع این تلاشها در راستای نظریه «انتشارگرایی» که به نظر نگارنده یک نظریه استعمار نو است، صورت می‌گرفت. البته در اینکه جنوب بین‌النهرین در طول هزاره‌های سوم و دوم قبل از میلاد کانون اصلی فرهنگ و تمدن آسیای غربی بوده است، تردیدی وجود ندارد. اما پرسش اساسی این است که آیا می‌توان محوریت و مرکزیت بین‌النهرین را با توجه به واقعیتهای جغرافیایی و داده‌های مثبت باستان‌شناسی به دوره‌های پیش از تاریخ، به ویژه دوره‌های پارینه‌سنگی میانی، نوسنگی و مس‌سنگی قدیم، تعمیم داد؟

کتاب حاضر در چهار فصل به هم پیوسته به رشته تحریر درآمده و بر اساس دیدگاههای پیش گفته و با استفاده از داده‌های بی‌غرض باستان‌شناسی تنظیم شده است. در فصل اول به هم تنیدگی فرهنگهای پیش از تاریخ با جغرافیا و نیز پیشینه فعالیت‌های شبه باستان‌شناسی و باستان‌شناسی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. به نظر می‌رسد هر کدام از این مؤلفه‌ها در پیدایش رهیافت‌های مطالعاتی بین‌النهرین مؤثر بوده‌اند. در فصل دوم دوران طولانی منطقه مورد ارزیابی قرار گرفته است. در فصل سوم ابعاد مختلف دوران دوران‌ساز نوسنگی مطالعه شده است. ماحصل این دو فصل این بوده است که دورانه‌های پارینه‌سنگی و نوسنگی در کوهپایه‌های غربی زاگرس مرکزی که بخش شمال شرقی بین‌النهرین را تشکیل می‌دهد شکل گرفته و گسترش یافته و در نهایت ارتباطی با بین‌النهرین جلگه‌ای نداشته است. از این رو ابعاد مختلف این دورانه‌ها به طور منطقی باید در ارتباط تنگاتنگ با کوهپایه‌های شرقی زاگرس مرکزی ایران و بدون توجه به مرزهای سیاسی کنونی مورد تحلیل قرار گیرد. هم‌زمان با پایان دوره نوسنگی و تشکیل تدریجی جوامع مس‌سنگی، الگوهای استقرار در بین‌النهرین به شدت تغییر می‌کند و تمایل به مکان‌یابی استقرار در

دشتهای فراخ افزایش می‌یابد. در مراحل نهایی این فرایند جنوب بین‌النهرین نیز که تاکنون غیرمسکون مانده بود، استقرارهای نسبتاً بزرگ را در خود جای می‌دهد. بدین ترتیب جمعیت‌های انسانی در مناطق جلگه‌ای بین‌النهرین افزایش می‌یابد و فرهنگ همگونی در این مناطق به وجود می‌آید که در نهایت به پیدایش شهرها و خط و کتابت منجر می‌شود. موضوعات مربوط به این دوران در فصل چهارم مطالعه و بررسی شده است.

در تألیف این کتاب مشکل عمده‌ای وجود داشته است. در موارد بسیاری داده‌های جدید با داده‌های قدیم تناقضهای آشکاری داشت. از این‌رو پالایش داده‌های قدیم ضروری می‌نمود. به نظر نگارنده در موضوعاتی که مستلزم استفاده از داده‌های قدیم و جدید باستان‌شناسی است، پالایش دقیق داده‌ها از ضروریات می‌باشد. در واقع بدون توجه به این موضوع نمی‌توان تصویر روشنی از موضوع تحقیق ارائه کرد.

این کتاب به طور اختصاصی برای دانشجویان باستان‌شناسی که در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد درس «باستان‌شناسی پیش از تاریخ بین‌النهرین» را به عنوان درس اصلی انتخاب کرده‌اند، به نگارش درآمده است. افزون بر این، به طور اخص دانشجویان باستان‌شناسی با گرایش پیش از تاریخ نیز مورد نظر نگارنده بوده است. در عین حال کتاب به گونه‌ای تنظیم شده است که دیگر علاقه‌مندان رشته باستان‌شناسی که در حال افزایش‌اند بتوانند از آن بهره لازم را ببرند. امیدوارم تألیف این کتاب فتح بابی باشد برای دانشمندان باستان‌شناس ایرانی که مسائل و موضوعات باستان‌شناسی مناطق پیرامونی ایران را به طور مستقیم و در جهت درک عمیق‌تر از موضوعات کلیدی و محوری باستان‌شناسی ایران مورد مطالعه و بررسی قرار دهند تا ان شاء الله بتوانیم جایگاه فلات ایران را در پیش از تاریخ هر چه بهتر و بیشتر تبیین کنیم. این موضوع از این نظر اهمیت دارد که متأسفانه شناخت دانشجویان باستان‌شناسی از وضعیت باستان‌شناسی مناطق پیرامونی فلات ایران به اغراض سیاسی آلوده است که مهم‌ترین وجه آن را می‌توان در «بین‌النهرین‌زدگی» باستان‌شناسی ایران پیگیری کرد.

در پایان از مسئولان و کارکنان محترم سازمان «سمت» و مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران، به ویژه از آقای احمد علی‌یاری (کارشناس ارشد باستان‌شناسی پیش از تاریخ)، خانم زهرا قاضی‌زاده (کتابدار) و خانم معصومه دیزجی (کارشناس) سپاسگزارم. مسئولیت تصاویر و تفاسیر ارائه شده تماماً به عهده نگارنده کتاب است. امیدوارم خوانندگان گرامی این کتاب انتقادات و پیشنهادات خود را بدون هیچ محدودیتی در اولین فرصت به ناشر و یا مستقیماً به خود مؤلف اطلاع دهند.

دکتر حسن طلایی

مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران

۱۳۸۸

www.ketab.ir